

Aubrey Rosenberg rechtvaardigt zijn boek niet speciaal door Tyssots lot typisch te noemen voor de hugenoten-intellectueel in provinciale entourage. Ook niet door te wijzen op zijn belang voor verlichting - zijn ideeën over de schepping waren tweedehands en zijn imaginaire reisverhalen kwamen niet voort uit drang om de wereld te verbeteren maar uit lust om te tonen hoe knap hij was. De biograaf acht deze grillige autodidact, wiens voornaamste en dikwijls tegengewerkte ambitie het was, zichzelf gedrukt te zien, een behandeling om zichzelf wil waardig. Wie zal hem tegenspreken? Toch zit er een soort discrepantie in, wanneer Rosenberg in enkele hoofdstukken betoogt dat Tyssot niet echt een libertijn geweest is en eigenlijk evenmin een echt belezen man, terwijl hij in andere hoofdstukken aantoont hoe vroeg en hoe volledig hij Spinoza's denkbeelden in de zijne opnam. Dezelfde acribie die Rosenberg toepast bij de datering van *Jaques Massé* is hem in dit verband ten dienste bij de datering van de in 1727 zonder dagtekening gepubliceerde brieven: sommige belangrijke veertig jaar ouder!

Mag iemand die zichzelf liever als een veelzijdig *honnête homme* voordeed dan als een libertijn niet door het nageslacht worden beschouwd als een van de kleine voorlopers der *philosophes*? Rosenberg schijnt te vinden van niet, maar in zijn eigen voortreffelijke boek worden er juist nogal wat argumenten voor aangedragen.

H. H. Zwager

Ph. Moureaux, *Les comptes d'une société charbonnière à la fin de l'Ancien Régime. La société de Redemont à Haine-St-Pierre - La Hestre* (Koninklijke Commissie voor Geschiedenis, reeks in-8°; Brussel: Academie Royale de Belgique, 1969, 249 blz.).

Ph. Moureaux, thans docent aan de Université Libre de Bruxelles, is de auteur van een boek over *Les préoccupations statistiques du gouvernement des Pays-Bas autrichiens* (1971) en van verschillende artikels over de metallurgie in de achttiende eeuw. Hij bezorgde reeds vóór de publicatie van zijn groot werk een - gezien de schaarste op dit gebied - zeer welkome uitgaaf van de boekhouding van een achttiende eeuwse vennootschap voor de exploitatie van kolenmijnen in de buurt van La Louvière ('Centrum', in Henegouwen). Zelden zijn soortgelijke doorlopende rekeningen tot ons gekomen. Nochtans zijn zij haast onontbeerlijk om inzicht te verwerven in de praeindustriële bedrijfsvormen. De winst- en verliesrekeningen van de mijn van Redemont (1761-1769), die de auteur opdiepte uit de Rekenkamer (Alg. Rijksarchief te Brussel, Collection des officiers comptables), vormen het centraal stuk van de ter bespreking liggende bronnenuitgaaf. Het is ten gevolge van een geschil tussen de mijnexploitanten en de regering dat de ontvanger van het domein van Binche in het bezit kwam van een dubbel van de rekeningen, die hij niet terugbezorgde. Het document belandde dus eerder toevallig in de archieven van de Rekenkamer.

De winst- en verliesrekeningen zijn, ofschoon vrij gedetailleerd, toch tamelijk eenvoudig opgesteld. Zij bestaan uit twee delen: de ontvangsten, met vermelding van de verkochte hoeveelheden steenkool, met de prijs en de bestemming (vaak het zuiden van Brabant en Brussel), en daarna de uitgaven, omvattend de exploitatiekosten (hout, touwen, spijkers, stro, lampolie, ijzeren staven, kettingen, enz.), het vervoer, de arbeidslonen en de wedden van de bedrijfsleider en de ontvanger, enz.

De rekeningen worden voorafgegaan door een aantal stukken 'Actes Divers', afgesloten voor de leenhoven (met inlichtingen nopens de samenstelling van de vennootschappen en de betrekkingen van deze laatste met de plaatselijke heren). Verschillende van deze documenten werden reeds geciteerd in het oude werk van 1874 van J. Monoyer over de

steenkolenindustrie in het Centrum. Zij werden vernield tijdens de brand van het archief van Mons in 1940. Ph. Moureaux publiceert enkele van deze extracten opnieuw, omdat hij de gegevens die zij verschaffen nodig had voor zijn uitvoerige inleiding, waarin hij onder meer de externe geschiedenis schetst van de mijnen. Misschien had hier een verwijzing naar Monoyer kunnen volstaan. Maar in de reeks 'Première inspection générale des mines' (Onafhankelijk België), bewaard op het Algemeen Rijksarchief, bevindt zich een reeks copieën van copieën van stukken die bij elkaar gebracht werden naar aanleiding van een geschil tussen de vennootschap van Haine-St-Pierre-La Hestre en deze van Houssu. Deze worden hier voor het eerst gepubliceerd.

De rekeningen worden gevolgd door een aantal extracten uit de comptabiliteit van de ontvanger van het domein van Binche (ARA-Rekenkamer) en door een andere serie documenten afkomstig uit verschillende fondsen bewaard op het ARA (Raad van Financiën, Algemene Regeringsraad, Rekenkamer) en die gegevens bevatten over de ingewikkelde localisatie, de exploitatietechnieken en zelfs over een mijnongeval, waarbij een fontein van het vorstelijk domein te Mariemont letterlijk opgeslokt werd door een mijngang. Enkele facsimile's van achttiende eeuwse plattegronden verduidelijken de ligging van de mijnen. De index van plaats- en persoonsnamen is zorgvuldig opgesteld. Bijzonder welkom is het uitvoerig glossarium van technische en andere moeilijke termen, met verwijzing naar de bladzijden waar zij verschijnen. Alles bij elkaar een zeer nauwgezet werk waarvoor de uitgever moet gefeliciteerd worden.

De inleiding tot de teksten vergt een aparte behandeling. Ze beslaat haast zeventig bladzijden en is een studie op zichzelf. Toch laat ze nog ruimte voor een bedrijfsorganisatorische monografie op grond van het uitgegeven materiaal. Deze werd intussen overigens reeds geschreven door de heer Revelard, die gebruik kon maken van het manuscript van de tekstuitgave van Ph. Moureaux, dat reeds in 1965 ingediend werd bij de KCG ('La société de Haine-Saint-Pierre et de la Hestre (1775-1905)', in *Annales du Cercle archéologique et folklorique de La Louvière et du Centre*, V (1967) 114-229). De studie van Revelard bestrijkt echter ook de negentiende eeuw.

Moureaux wijdt eerst een zeer nuttig kritisch overzicht aan de bestaande vaak verouderde - ofschoon nog bruikbare - literatuur betreffende de geschiedenis van de steenkolenbekkens van de Borinage en het Centrum. Volgt daarop een hoofdstuk gewijd aan de externe geschiedenis van de vennootschap. Het eerste vennootschapscontract werd in 1755 afgesloten voor het leenhof van Henegouwen door zeven investerende vennoten en een bedrijfsleider. Hierbij konden de rechten van de heer van Haine-St-Pierre-La Hestre niet miskend worden. Vlug bleek dat de aders zich in feite bevonden op de heerlijkheid van Redemont, waarvan de heer de toestemming tot de exploitatie verleende in ruil voor de gebruikelijke 'entrecens' (heerlijk recht te kwijten door de mijnexploitanten) van één op elf opgehaalde manden steenkool. Nieuwe kapitalen waren nodig en sommige vennoten trokken zich terug, zodat reeds in 1756 een nieuwe vennootschap gesticht werd, deze van Redemont, ofschoon de eerste niet ophield te bestaan. De exploitatie voor rekening van de beide maatschappijen startte effectief in 1757, maar stuitte op technische moeilijkheden in verband met de afwatering. Wij gaan de heer Moureaux hier niet op de voet volgen bij zijn uiteenzetting van de successievelijke omvormingen van de vennootschap, de uitbreiding van de onderneming over verschillende heerlijkheden (waarbij ook het vorstelijk domein) en van de conflicten met de verschillende heren, enz. Vermelden wij alleen dat de markies van Carondelet er op de vooravond van de Brabantse Omwenteling in slaagde verschillende aandelen op te kopen - hij inde al een aantal heerlijke rechten -, wat wel bewijst dat de zaak rendabel geacht werd. Uit al deze wederwaardigheden haalt

de auteur het besluit dat, zo de kapitalistische ondernemingszin niet ontbrak, deze toch ernstig geremd werd door het landsheerlijk regime. Hij laat zich vervolgens in met het lastige probleem van de localisatie van de mijnen en de aders en met de productie- en zakencijfers, vergeleken met die van andere kolenmijnen in het Centrum. De mijnen van Haine-St-Pierre, gelegen in een gebied waar grote ondernemingen ontbraken, hadden een middelmatige omvang. Ze waren bijvoorbeeld minder belangrijk dan die van Mariemont, waar Karel van Lorreinen aanzienlijke bedragen in belegd had. Blijkens de bewaarde hier uitgegeven rekeningen, had de mijn van Redemont veertig à vijftig arbeiders in haar dienst. Over die van Haine-St-Pierre-La Hestre heeft men wat dit punt betreft geen inlichtingen.

Het zijn de noodzaak aan dieper graven en de daartoe onontbeerlijke afwateringswerken die maakten dat de vroegere kleine ondernemers een beroep moesten doen op de kapitaalcracht van de stedelijke burgerij en van de adel. Paardenmolens voor het leegpompen werden in de hier onderzochte mijnen nog niet gebruikt en nog minder 'stoompompen' ofschoon deze laatste al werkten in de streek van Charleroi, in de Borinage en zelfs in het Centrum. Ook in de Franse tijd bleef men zich behelpen met windassen, omdat de aandeelhouders vreesden dat zware investeringen in machines de winsten zouden uithollen. Zolang de aders niet uitgeput waren en de winsten hoog bleven, kon men genoeg blijven nemen met putten die niet afdaalden beneden de vijftig a tachtig meter. De mijnen van Haine-St-Pierre-La Hestre waren wel op een kapitalistische leest geschoeid, maar dat betekent nog niet dat zij dynamisch op de toekomst gericht waren.

De belangrijkste aandeelhouders behoorden tot de burgerij. Zij hadden soms ook belangen in andere ondernemingen (glasblazerijen, andere kolenmijnen, enz.). De adel belegde liefst in bedrijven die al bewezen hadden winstgevend te zijn. De belangrijkste geldschieters verdeelden hun investeringen over verschillende vennootschappen, zodat een relatief kleine groep een groot aantal ondernemingen onder haar controle hield.

In een uiteraard eveneens zeer belangwekkend hoofdstuk wordt de nodige aandacht besteed aan de bestuursorganen: de vergadering van de geassocieerde meesters, in feite de aandeelhouders, de eraan ondergeschikte directeur, die de technische leiding had en naast de dividenden van zijn aandeel ook een maandwedde opstreek, en tenslotte de gesalarieerde ontvanger die de rekeningen bijhield. De boekhouding diende een zorgvuldig onderscheid te maken tussen wat er geproduceerd werd op het gebied van de verschillende heerlijkheden. Het blijkt dat de factor arbeid beslag legde op tweederde van de uitgaven. Al bij al was de bedrijfsorganisatie relatief eenvoudig - wij vinden ze niet zo complex als de heer Moureaux, ondanks zijn klare uiteenzetting, wil laten uitschijnen - en rationeel.

Inleiding en teksteditie vormen samen een belangrijke bijdrage tot een betere kennis van de kapitalistische bedrijfspvormen vóór de start van de industriële omwenteling. In tegenstelling met wat wijlen H. van Houtte daarover schreef, was de kapitalistische bedrijfspvorm, erg verschillend van de vroegere 'comparchonnerie' (een associatie van arbeiders), in de achttiende eeuw sterk ontwikkeld in de steenkolenindustrie. De Franse omwenteling ruimde wel een aantal remmen van juridische aard uit de weg, maar het lijkt wel dat veel kleine en gemiddelde ondernemingen in de negentiende eeuw nog lang voortgebouwd hebben op de vóór 1794 gelegde grondslagen.

J. Craeybeckx